

hadis

NÜBÜVVET MÜHRÜ

(Târihî süreçteki algılanması ve anlamlandırılması)

*Erdinç AHATLI**

Summary

It is narrated in the Hadith literature that there was a big spot in between the two shoulder blades of the Prophet of Islam. This 'spot' was described by the narrator, namely the Companions, based on their own perceptions and levels of understanding. It has also been named as the 'seal of the prophethood' (khâtam al-Nubuwwah) in the relevant sources. The question of what this definition meant has led to various interpretations. As understood from the life story of Salman al-Fârsî, it is well assumed that the People of the Book knew about this 'spot'.

We understand from the sources that in the course of time this 'seal' has been given miraculous meanings to serve as one of the evidences to prove the prophethood of Muhammad (puh). As part of this understanding of the 'extraordinaryness', in connection to the narrations of 'sharh as-Sadr' (opening the chest) this spot has been assumed to have been put on as a seal by the angel after the birth of the Prophet, not before the birth. However, when these narrations are analysed, it can be seen that they cannot be taken as authentic enough.

Hz. Peygamber'in iki kürek kemiği arasında bulunan ve herhangi bir insandaki normal bir benden daha büyükçe olan "ben", ilgili kaynaklarda genellikle onun (s.a.) peygamberlik âlâmetlerinden birisi olarak değerlendirilmiş ve "nübüvvet/ peygamberlik mührü" anlamına gelen "hâtemü'n-nübüvve" diye isimlendirilmiştir. Bu nedenle nübüvvet mührü, Hz. Peygamber'in nübüvvetini konu alan ilim dallarından şemâil, delâil ve hasâis türü eserlerin mutlaka yer verdikleri¹ temel konulardan birisi olmuştur.

* SAÜ. İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, Yrd. Doç. Dr.

1 Msl. bk. Ali el-Kârî, *Cem'u'l-vesâil*, I, 67-90; Beyhakî, *Delâil*, I, 259-267; Suyûtî, *el-Hasâis*, I, 147-151.

Kaynaklarda güvercin² veya keklik yumurtası/gerdek çadırının düğmesi³, yumruk halinde veya insan bedeninde çıkan siğile⁴ ve daha başka şeylere benzetilerek yapılan bu tasvirlerin⁵ ortak noktası, Allah Rasûlü'nün sırtında iki kürek kemiği arasında, sol kürek kemiğine yakın irice bir et parçasının bulunduğudır. Bu çalışmanın hedefi, Rasûlullah (s.a.)'in kürek kemikleri arasında bulunan bu benin hadis kitaplarında ve ilgili diğer eserlerde nasıl tasvir edildiğinin dökümünü yapmak değildir. Nitekim nübüvvet mührü bahis konusu olduğunda verilen bilgilerin neredeyse tamamının, mezkur benin ilgili kaynaklarda yapılan tasvirleri etrafında odaklaştığı müşâhede edilmektedir. Bu çalışmanın asıl amacı, sözkonusu "ben" in hangi özelliği sebebiyle "nübüvvet mührü" ismini aldığı ve bunun tarihî süreçte nasıl algılandığı ve anlamlandırıldığı sorularına cevap aramaktır. Bir başka ifadeyle nübüvvet mührü, Rasûlullah (s.a.)'in peygamberliğini ne yönüyle kanıtlayan bir delildir?

Bu soruya ilgili rivâyetler ve yapılan değerlendirmeler ışığında iki tür cevap verilebilir. Birincisi, kadîm semâvî kitaplarda ileride gelecek son peygamber Hz. Muhammed'in tanınmasını sağlayacak ââmetlerden birisi olarak, onun fizik sûretini resmeden bilgiler sadedinde iki kürek kemiği arasında irice bir benin bulunduğundan bahsedilmesidir. İkincisi ise, birinci cevabı dışlamamakla birlikte anılan bu benin normal bir insanda bulunandan ayrı ve mucizevî bir özellik arzettiğidir.

Birinci cevabın tahlilini çalışmanın son kısmına bırakarak ikincisinden başlamak ve konunun boyutlarını bu merkezde ele almaya çalışmak daha isabetli olacaktır. Meseleye bu açıdan bakıldığında karşımıza yine bir soru çıkmaktadır: Hz. Peygamber'in kürek kemikleri arasındaki bu benin olağanüstülük yönü nedir? Bu ben hangi ayırıcı vasıflarıyla peygamber olmayan diğer insanlarda da bulunabilecek benlerden ayrılmaktadır? Konuyla ilgilenen İslâm âlimlerinin ki bu yönüyle konu üzerinde az durulmuştur- bu soruya verdikleri cevap nübüvvet mührüne yükledikleri anlamda kendisini belli etmektedir. Buna göre, Hz. Peygamber'in iki kürek kemiği

2 Müslim, *Fedâil* 110; Tirmizî, *Menâkıb* 11; Ahmed b. Hanbel, V, 107; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VII, 447; İbn Belbân, *el-İhsân*, XIV, 207, 209, no: 6298, 6301.

3 Buhârî, *Vudû'* 40; Tirmizî, *Menâkıb* 11; Hadis metninde geçen "zirru'l-hacele" ifadesi hem keklik yumurtası hem de gerdek çadırının düğmesi anlamına gelmektedir (bk. Münâvî, *Şerhu'ş-Şemâil*, I, 71-72; Ali el-Kârî, *Cem'u'l-vesâil*, 1.71; Beycûrî, *el-Mevâhib*, s. 32).

4 Müslim, *Fedâil* 112.

5 Şâmî (ö.942/1535), Hz. Peygamber'in kürek kemikleri arasındaki bu benin neye benzediğine dair tasvirleri, rivâyetler arasında güvenilirlik açısından değerlendirme yapıp herhangi bir sınırlamaya gitmeksizin bir araya getirmiş ve toplam yirmibir benzetmeyi kaynaklarını belirterek sıralamıştır (bk. *Sübû'l-hüdâ*, II, 63-68).

arasındaki bu et parçası doğuştan meydana gelmiş tabii bir ben değil, melekler tarafından onun peygamberliğinin kanıtı olmak üzere sonradan, âdetâ bir mühür gibi mühürlenmek suretiyle oluşmuş mucizevî bir bendir⁶. Bu nedenle anılan benin doğuştan olduğunu bildiren haberler hep zayıf kabul edilmiş ve îtimâda şayan bulunmamıştır⁷.

Bu benin doğuştan olmayıp sonradan melekler tarafından gerçekleştirilen bir ameliye ile meydana geldiği ileri sürüldüğünde de problem tam olarak çözüme kavuşmamakta ve "ne zaman" sorusu gündeme gelmektedir. İşte burada konu "şakku's-sadr" veya "şerhu's-sadr" ismi verilen, Hz. Peygamber'in göğsünün yarılıp kalbinin çıkarılması ve temizlendikten sonra tekrar yerine konması ile ilgili rivâyetlerle⁸ direkt olarak irtibatlı hale gelmektedir. Ne var ki şerhu's-sadr olayını anlatan rivâyetler Allah Rasûlü'nün hayatında bu hadisenin dört ayrı zamanda gerçekleştiğini bildirmektedir. Bunlar; süt annesi Halîme'nin yanındayken dört beş yaşlarında, on küsur yaşlarında, ilk vahiy inmezden önce ve Mirâc'a çıkmadan önce olmak üzere zikredilen rivâyetlerdir.⁹ Hz. Peygamber'in kürek kemikleri arasına nübüvvet mührünün vurulmasını şerhu's-sadr rivâyetlerindeki bilgilerle açıklamaya çalışan âlimler, anılan rivâyetlerin bizzat kendilerinden kaynaklanan farklı mâlumat dolayısıyla konuyu izah etmeye gayret etmişlerdir.

Nübüvvet mührünün vurulmasını Hz. Peygamber'in göğsünün yarılması olayı ile irtibatlandıran görüşler ve rivâyetler:

Tespit edilebildiği kadarıyla konuya ilk temas edenler arasında olan Kâdî İyâd (ö.544/1149) bu mührü, iki meleğin Hz. Peygamber'in (göğsünü) yarmasının¹⁰ izi

6 Krş. Yardım, *Peygamberimiz'in Şemâilî*, s. 74-75.

7 Bk. İbn Seyyidinnâs, 'Uyûnü'l-eser, II, 329 ("Kile" ifadesiyle temrîz sigasıyla); İbn Hacer, *Fethu'bârî*, VI, 562; Suyûtî, *el-Hasâis*, I, 151; Şâmî, *Sübûlü'l-hüdâ*, II, 70; Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhib*, I, 160; Ali el-Kâri, *Cem'u'l-vesâil*, I, 70; Siddîk b. Hasen, *es-Sirâcü'l-vehhâc*, IX, 75.

8 Hz. Peygamber'in göğsünün yarılması olayına dair rivâyetler ve bunların değerlendirilmesi için bk. Ahatlı, *Muhaddisler Göre Peygamberlik Delilleri*, s. 94-107.

9 Ahatlı, *Muhaddisler Göre Peygamberlik Delilleri*, s. 96.

10 Bu olay ilgili rivâyetlerde özetle, Allah Rasûlü'nün süt kardeşlerinden birisi olan Abdullah'la birlikte âilenin kuzularını olatmaya gittiklerinde cereyan etmiştir. Bu esnada kuş şekline girmiş iki melek gelerek Hz. Peygamber'in göğsünü yarıp kalbini çıkarmışlar ve içini kar suyu, kalbini de dolu suyuyla yıkadıktan sonra kalbine, huzur, sükun ve itmi'nân anlamına gelen "sekîne"yi yerleştirmişler ve göğsünü dikmişlerdir. Daha sonra Rasûlullah (s.a.)'e "nübüvvet mührü" vurulmuş ve manevî anlamda onun üstünlüğünü göstermek için, ümmetinden bin kişiyle tartılmış ve Hz. Peygamber hepsine ağır basmıştır (bk. Ahmed b. Hanbel, IV, 184-185; Dârimî, *Mukaddime* 3; İbn İshâk, *Sirâ*, s. 27-28; İbn Hişâm, *es-Sîra*, I, 134-135; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 90, 119; Taberî, *Târîh*, II, 161-

olarak açıklamıştır¹¹. Nevevî (ö.676/1277) bu görüşü kabul etmez ve Kâdî İyâd'ın söylediğinin zayıf hatta bâtil olduğunu ifade eder. Zira rivâyetlerde geçen Hz. Peygamber'in yarılması, göğsünde ve karnında icrâ edilmiştir¹². Dolayısıyla onun sırtında kürek kemikleri arasında bulunan bu iz, göğsünde gerçekleştirilen ameliyeden kaynaklanmamaktadır. Muhtemelen Nevevî bu neticeye, mevzuyla ilgili Müslim'de geçen kısa rivâyetin sonuna, hadisin sahâbî râvîsi Enes b. Mâlik tarafından düştülen şu açıklama nedeniyle varmıştır: "Ben Hz. Peygamber'in göğsündeki o iğne/dikiş izini gördüm".¹³ Keza Kurtubî de (ö.656/1258) Kâdî İyâd'a benzer eleştiriyi yöneltmiştir. Ona göre, rivâyetlerde Hz. Peygamber'in göğsünden karnın boşluğuna doğru bir yarılmadan söz edilmektedir. Bu yarılmanın onun sırtına nüfûz edip orada iz bıraktığına dair herhangi bir bilgi yoktur. Şayet böyle olsaydı Allah Rasûlü'nün kürek kemiklerinden beline doğru inen bir izin bulunması gerekirdi. Çünkü, göğüste gerçekleşen bu ameliyenin paraleli sırta ancak bu şekilde tezâhür eder¹⁴.

İlginçtir, olayın Rasûlullah (s.a.)'in süt annesi Halîme'nin yanındayken gerçekleştiği anlatılan rivâyetler tarandığında onun "iki kürek kemiği arasına" bu mührün vurulduğuna dair İbn Asâkir'in (ö.571/1175) kaydettiği bir rivâyet dışında sarîh bir ifadeye rastlanılmamaktadır. Tarih ve siyer kitapları bağlamında değerlendirildiğinde hemen tamamı İbn İshâk'a dayandırılan rivâyetlerin hiçbirinde îmalı dahi olsa nübüvvet mührüne dair bir bilgi zikredilmediği görülmektedir¹⁵. Diğer taraftan hadis kaynaklarında geçen, sahâbî râvîsi Utbe b. Abd es-Sülemî'nin naklettiği konuyla ilgili başka bir hadiste göğsün yarılıp kapatılması işi bittikten sonra, zamirin mercii belirtilmeksizin "onun üzerini nübüvvet mührüyle mühürledi (ve hatme aleyhi bihâtemi'n-nübüvveti)" ifadesi yer almıştır.¹⁶ Hadisin gelişinden (sibâk) olayın hep

162; İbn Belbân, *el-İhsân*, XIV, 246-247; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 616; Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 195, 202; Beyhakî, *Delâil*, I, 135, 145-146; II, 7-8; Zehbî, *Târîhu'l-İslâm (es-Sıra)*, s. 47; İbn Kesîr, *es-Sıra*, I, 113; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VIII, 221-222; Suyûtî, *el-Hasâis*, I, 136-138, 140-141; Kastalânî, *el-Mevâhib*, I, 157).

11 Nevevî, *Şerhu Müslim*, XV, 99; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 561; Siddîk b. Hasen, *es-Sirâcü'l-vehhâc*, IX, 74.

12 Nevevî, *Şerhu Müslim*, XV, 99.

13 Bk. Müslim, *İman* 261; Ahmed b. Hanbel, III, 121, 149, 288.

14 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 561; Şâmî, *Sübûlü'l-hüddâ*, II, 71; Siddîk b. Hasen, *es-Sirâcü'l-vehhâc*, IX, 75.

15 Bk. İbn İshâk, *Sıra*, s. 27-28; krş, İbn Hişâm, *es-Sıra*, I, 134-135; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, -I, 90, 119; Taberî, *Târîh*, II, 160; İbn Belbân, *el-İhsân* XIV, 246-247; Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 195, 202; Beyhakî, *Delâil*, I, 135, 145-146; Suyûtî, *el-Hasâis*, I, 135-136.

16 Ahmed b. Hanbel, IV, 184-185; Dârimî, *Mukaddime* 3; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 616; Beyhakî, *Delâil*, II, 8; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VIII, 221-222.

Hz. Peygamber'in göğüs ve karın bölgesinde, yani ön tarafında geçtiği göz önünde bulundurulursa bu ibareden kürek kemiklerinin mühürlendiğini çıkarmak doğru bir istidlâl tarzı olamaz. Nitekim aynı olayı anlatan Taberî'nin (ö. 310/922) bir rivâyetinden öğrendiğimize göre, bu mühür net olarak Hz. Peygamber'in kalbine vurulmuştur. Taberî, bu mühürün niteliği hakkında da sarîh bilgiler sunmuştur. Bu, bakanları hayrette bırakacak nurdan bir mühür, yani nübüvvet ve hikmet mühürüdür¹⁷. Görüldüğü gibi Taberî'deki bu ifadeler, Allah Rasûlü'nün peygamberliğe hazırlanma sürecini beyan eden sembolik anlatımlardır ve olayın zâhiren gerçekleştiğini yansıtmamaktadır. Bunlara ilâve olarak Utbe b. Abd es-Sülemî hadisinin senedinde geçen Bakıyye b. el-Velîd b. Sâid, hakkında hem müsbet hem de menfî görüşler dile getirilen bir râvîdir. Onun tedlis yaptığı, bol miktarda ferd (garîb) ve münker rivâyetlerinin olduğu hadis tenkit otoritelerince cerh sebebi olarak zikredilmiştir¹⁸. Nitekim Şiblî, ilgili etüdünde anılan bu râvî nedeniyle sözkonusu hadisin makbul olarak nitelendirilemeyeceğini ihsâs eder¹⁹.

Sözkonusu hadisin güvenilir olmadığını ortaya koyan bu açıklamalardan sonra İbn Hacer'in, Nevevî ve Kurtubî'nin Kâdî İyâd'a yönelttikleri yukarıda temas edilen tenkitleri bertaraf etmek için getirdiği savunma da ikna edici gözükmemektedir. İbn Hacer, Utbe b. Abd hadisinde geçen "onun üzerini nübüvvet mühürüyle mühürledi" ifadesinin göğsün yarılmasından neşet eden ize değil, sırtın mühürlenmesinden kaynaklanan ize delâlet ettiğini ileri sürmektedir²⁰.

Öte yandan İbn Asâkir'in *Târîh*'inde Şeddâd b. Evs'ten naklettiği ve Hz. Peygamber'in çocukluğunda iki omuzu arasına mühürün vurulduğunu zikreden yegâne rivâyet²¹ ise, konuyla ilgili diğer rivâyetler ve genel kabul görmüş tarihi bilgilerle pek çok yerde çelişmektedir. Âmiroğullarından yaşlı bir adamın peygamberliği hakkında soru sorması üzerine Allah Rasûlü'nün çocukluğunu anlattığı bu rivâyette

17 Taberî, *Târîh*, II, 162; krş. Suyûtî, *el-Hasâis*, I, 141.

18 Zehebî (ö.784/1347), Bakıyye b. el-Velîd hakkında söylenenleri derli toplu bir şekilde hülâsa etmiştir (bk. *Mîzân*, I, 331-339).

19 Şiblî, *Asr-ı Saadet*, III, 467-468; krş. Aydınî, *Sünen-i Dârimî*, I, 92 (dipnot:63)

20 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 561; krş. Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, II, 71; Kastalânî, *el-Mevâhib*, I, 165.

21 Bk. İbn Manzûr, *Muhtasar*, II, 84. Diğer taraftan Suyûtî'nin Şeddâd b. Evs'den Ebû Ya'lâ, Ebû Nuaym ve İbn Asâkir'in tahrir ettiğini beyan ederek zikrettiği rivâyet (bk. *el-Hasâis*, I, 140-141), metinde değerlendirdiğimiz İbn Asâkir rivâyetinden çok farklıdır. Bu nedenle Suyûtî'nin eserine aldığı ya Ebû Ya'lâ ya da Ebû Nuaym rivâyetidir. Hangisi olursa olsun rivâyetin muhtevası İbn Asâkir metnini değil, yukarıda atıfta bulunduğumuz Taberî'nin naklettiği sembolik anlatımı desteklemektedir. Nitekim Taberî'nin rivâyeti de Şeddâd b. Evs'e dayankata olup aynı olayı anlatmasına karşın, Hz. Peygamber'in iki omuzu arasına mühürün vurulduğu zikredilmemiştir (bk. *Târîh*, II, 160-165).

olaylar ve şahıslar birbirine karıştırılmıştır. Anılan rivâyetteki soruyu soran Âmiroğullarından yaşlı zatın, putperest bir arab kabilesine mensup olmasına rağmen,²² önceki peygamberler ve peygamberlik konusundaki şaşkıncu bilgisi, Hz. Peygamber'in annesinin vefatından sonra dedesi Abdülmuttalib'in değil amcası Ebû Tâlib'in himâyesine girdiğinin belirtilmesi, yine göğsünün yarılması olayı anlatılırken yanında pek çok çocuğun bulunduğu ve bu çocukların ilk anda kaçtıktan sonra geri gelerek Allah Rasûlü'nü kurtarmak için, ona şerhu's-sadr'ı icra edecek üç kişiye fidiye teklif etmeleri gibi bilgiler bu konudaki diğer haberlerle tamamen teâruz halindedir.²³ Bütün bunlar, sözkonusu rivâyetin, içerisine bazı doğru bilgiler katıştırılarak kurgulanmış olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

Diğer taraftan Nübüvvet mührünün şerhu's-sadr esnasında vurulduğunu ispatlamak için Süheylî (ö.581/1185) ve İbn Hacer (ö.852/1448) tarafından getirilen delillerden²⁴ birisi de Ebû Zerr el-Ğıfârî'nin rivâyet ettiği hadistir. Ebû Zerr, Rasûlullah (s.a.)'e peygamberlikle görevlendirildiğinde bunu nasıl bilip emin olduğunu sormuş, o da (s.a.) Mekke vâdisinde bir yerdeyken kendisine iki meleğin geldiğini, aralarında cereyan eden konuşmayla onu teşhis ettiklerini, akabinde sırasıyla bir, on, yüz ve bin adama tartılıp hepsine ağır bastığını, sonra kalbinin yarılarak temizlendiğini anlatmış ve nihayet şöyle bir ifadeyle işlemin bittiğini söylemiştir: "(Melek) iki kürek kemiğimin arasına mührü vurdu (**ve ce'alc'l-hâtcme beyne kctifeyye**)"²⁵. Bu hadisin senedindeki Ca'fer b. Abdullah b. Osman'ı, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibbân tevsik etmiştir²⁶. Fakat Ukaylî, bu râvînin hadislerinde **vchm** ve **ızurâb** olduğu gerekçesiyle onu zayıf saymıştır. Bu yüzden Ca'fer b. Abdullah **muztaribü'l-hadis**²⁷ kabul edilir. Ukaylî, Ca'fer'in söz konusu hadisini misâl olarak zikrettikten sonra **lâ yutâbc'u alcyn**²⁸ değerlendirmesini yapar.²⁹ Ayrıca Bezzâr,

22 Zû'l-Lebâ putunun hizmetini Benû Âmir soyunun deruhte ettiğine dair bk. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 375-376.

23 Krş. Şiblî, *Asr-ı Saadet*, II, 466.

24 Bk. Süheylî, *er-Ravdu'l-ünüf*, II, 168-170; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 562.

25 Taberî, *Târîh*, II, 304-305; Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 286-287; Ebu'l-Kâsım, *Delâil*, I, 248-250; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VIII, 255-256; a. mlf., *Keşfü'l-estâr*, III, 115, no: 2371; Suyûtî, *el-Hasâis*, I, 161.

26 Bk. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ra'dil*, II, 482; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 159; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, II, 116.

27 İrâkî'ye göre cerhin dördüncü, Şehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sığa (bk. Aydınlı, *Hadis İstılahları*, s. 124).

28 Râvî'nin rivâyet etmiş olduğu hadisin başkaları tarafından rivâyet edilmediğini belirten istılah (bk. Aydınlı, *Hadis İstılahları*, s. 87).

29 Ukaylî, *ed-Du'afâ*, I, 183; Zehebi, *Mizân*, I, 412; a. mlf., *el-Muğnî*, I, 133; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, I, 117.

hadisin Ebû Zerr'den sadece bu senedle rivâyet edildiğini ve ondan hadisi rivâyet eden Urve b. ez-Zübeyr'in Ebû Zerr'den semâmu bilmediklerini belirterek rivâyetin zayıflığını açıklar.³⁰

Bu rivâyette anlatılan olayın, Hz. Peygamber süt annesi Halîme'nin yanında iken gerçekleştiği kabul edilir. Ne ki, böyle kabul edilmesi durumunda metinde bir problem ortaya çıkmaktadır. Hadis metninde hâdisenin "Mekke vadisinde bir yerdeyken" geçtiği açıkça belirtilmiştir. Oysa Allah Rasûlü'nün süt annesinin yaşadığı yer, Mekke'nin dışında Bekr b. Sa'doğulları yurdu olarak bilinen, başka bir yerleşim bölgesidir. Nitekim Süheylî de metindeki bu müşkile dikkat çekmiş ve bunun râvilerden kaynaklanan vehim eseri bir ilave olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre Bezzâr'ın aynı hadisi eserinde verirken "Mekke vadisi" ifadesinin geçmemesi yukarıdaki görüşünü destekleyen bir delildir.³¹ Süheylî'nin tespitinin doğruluğunu Bezzâr'ın kendi eserine ulaşamamız nedeniyle test etme imkanı bulamamakla birlikte, Heysemî'nin Bezzâr'a yaptığı Zevâid'de "Mekke vadisi" ibaresinin geçtiği belirlenmiştir³². Öte yandan, bu olayın Süheylî'nin dediği gibi Hz. Peygamber'in süt annesi Halîme'nin yanında iken gerçekleştiği kabul edildiğinde, Ebû Zerr'in sorusuna Allah Resûlü'nün verdiği cevaptan anlaşıldığı kadarıyla onun tâ çocukluğundan beri peygamberliği konusunda bir bilgisinin olduğu anlaşılır. Bu ise, risâlet görevine hazırlanma maksadıyla vahiy almaya yakın Hz. Peygamber'in başından geçen bazı rivâyetler istisna edilirse, Rasûlullah (s.a.)'in kendisine ilk vahiy inene kadar nübüvvet konusunda bir beklentisinin ve çabasının olmadığını ortaya koyan müsellemlerle çelişmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in hayatının bu yönü onun gerçek bir peygamber olduğunun önemli kanıtları arasında sayılmıştır. Ayrıca, burada Hz. Peygamber'in ümmetinden bahsedilmesi de olayın çocukluğunda değil, ilk vahiy alma sırasında gerçekleştiğinin bir kanıtıdır³³.

Hz. Peygamber'in nübüvvet mührü olarak isimlendirilen kürek kemikleri arasındaki benin şerhu's-sadrla birlikte melek tarafından vurulduğuna ilişkin getirilen delillerden sonuncusu, onun (s.a.) ilk vahiy aldığı anda gerçekleştiği söylenen rivâyettir. Bu rivâyetin konumuzu ilgilendiren kısmında Cibrîl, Hz. Peygamber'i sırt üstü yatırıp karnını yarmış, kalbini çıkarmış ve altın bir tasta bulunan zemzem suyu ile yıkadıktan sonra tekrar yerine koymuş akabinde sırtını mühürlemiştir (**hateme fi**

30 Heysemî, *Keşfü'l-estâr*, III, 116.

31 Süheylî, *er-Ravdu'l-ünûf*, II, 171.

32 Bk. Heysemî, *Keşfü'l-estâr*, III, 115, no: 2371.

33 Şiblî, *Asr-ı Saadet*, II, 465.

zahrî)³⁴. Bu rivâyetin Tayâlisî'nin Müsned'indeki senedde hadisi Hz. Âişe'den nakleden râvînin ismi "bir adam (racûl)" denilerek zikredilmemiştir. Bununla birlikte Ebû Nuaym'ın rivâyetinde bu adamın ismi Yezîd b. Bâbenûs olarak geçmektedir. İbn Hacer, Yezîd'in üçüncü tabakadan **makbûl** bir râvî olduğunu söylese de³⁵, Zehebî'nin verdiği bilgilerden onun dördüncü halife Ali ile çarpışan Şii'lerden olduğu anlaşılmaktadır³⁶. Dahası Ebû Nuaym'ın senedindeki diğer bir râvî Dâvud b. el-Muhabber **metrûk**ür³⁷. Diğer taraftan, rivâyet metin açısından tahlil edildiğinde, Hz. Peygamber'in ilk hanımı Hatîce (r.ah.) ile birlikte Ramazan'a denk gelen bir ay müddetle Hirâ'da İtikâfa girdikleri bilgisi, vahyin başlangıcını anlatan diğer sahih hadislerle uyuşmamaktadır. Keza bu rivâyetin diğer kısımları da vahyin başlangıcını tasvir eden sahih hadislerle açık bir çelişki arz etmektedir³⁸. Ayrıca Beyhakî'nin zikrettiği benzer bir rivâyette olay Hz. Peygamber'in gördüğü bir rüyadan ibarettir³⁹. Bu durumda ilk vahyin hakiki olarak inişini anlatan rivayetler ile yukarıda zikredilen rivâyetin mahiyet dışında bir ilgisi yoktur. Çünkü birisi gerçek bir olayı öbürü ise bir rüyayı anlatmaktadır.

Şâmî (ö. 942/1535), Hz. Peygamber'in çocukluğunda süt annesinin yanında iken ve ilk vahiy alma esnasında olmak üzere nübüvvet mührünün vurulmasının, yukarıda zikredilen ve güvenilir olmadığı anlaşılan rivâyetlerden hareketle, iki defa tekrarlandığı görüşüne "isrâ ve mîrac gecesi" rivâyetlerini de katarak bu tekrarı üçe çıkarmaktadır⁴⁰. Zürcânî de aynı iddiayı tekrarlayıp isrâ gecesine dair Ebû Hureyre'den rivâyet edilen bir hadis bulunduğunu söylemiştir.⁴¹ Ne var ki, tespit edilebildiği kadarıyla isrâ ve mîrac rivâyetlerinde sadece göğsün yarılmasından bahsedilmekte olup⁴², nübüvvet mührüne ilişkin herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

34 Tayâlisî, *Müsned*, s. 215-216, no: 1539; Sâ'âtî, *Minhatü'l-ma'bûd*, II, 86-87, no: 2318; Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 278-279; Suyûtî, *el-Hasâis*, I, 240-241. Metnin tercümesi Ebû Nuaym'ın eserine göre verilmiştir. Zira Tayâlisî'nin *Müsned*'inde "kalp ve "zemzem suyu" vb. ayrıntılar geçmemektedir.

35 İbn Hacer, *Takrîb*, II, 362.

36 Zehebî, *Mizân*, IV, 420.

37 Zehebî, *Mizân*, II, 20; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 234.

38 Vahyin başlangıcı ile ilgili rivâyetler için bk. Buhârî, *Bed'ü'l-vahy* 1-4; Müslim, *İmân* 252; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 8-28.

39 Beyhakî, *Delâil*, II, 142. Bu rivâyetin senedi sahâbiye râvisi Hz. Âişe dışında metindeki hadisten tamamen farklıdır.

40 Şâmî, *Sübûlü'l-hüdâ*, II, 70.

41 Zürcânî, *Şerhu'l-Mevâhib*, I, 160.

42 Krş. Buhârî, *Salât* 1; Hac 76; *Bed'ü'l-halk* 6; *Menâkıbu'l-ensâr* 42; *Enbiyâ* 5; *Tevhîd* 37; Müslim, *İmân* 263, 264; Tirmizî, *Tefsîr (İnşirâh)* 83; Nesâî, *Salât* 1; Ahmed b. Hanbel, IV, 208; V, 143; İbn Mende, *Kitâbü'l-İmân*, II, 707, 715, 718 vd.; Beyhakî, *Delâil*, II, 373-374, 379; Ebu'l-Kâsım, *Delâil*, I, 255, 257.

Ayrıca sahihliği bir tarafa, böyle bir haber ancak, Şâmî'nin dediği gibi olayın tekrarlandığını gösterir ve genel olarak kabul edildiği üzere, önceki rivâyetlerde geçtiği şekliyle mühürlemenin izinin Hz. Peygamber'in sırtında kaldığını nakzetmez. Dolayısıyla, bu rivâyetin kaynaklarda gerçekten olup olmaması, değerlendirmenin sonucuna bir etki etmemektedir. Zira, bu açıklamalara göre, ilk olayda geçtiği söylenen mühürlemenin izi, Hz. Peygamber'in kürek kemikleri arasında zaten kalmış demektir.

Buraya kadar serdedilen rivâyetlerin, hadis tenkit kriterleri esas alınarak yapılan değerlendirme neticesinde güvenilir olmadıkları anlaşılmaktadır. Bunun anlamı, Hz. Peygamber'in kürek kemikleri arasındaki benin doğuştan olmadığı ve fakat şerhu's-sadr rivâyetleriyle ilintili olarak, hayatının çocukluğundan sonraki bir safhasında melek tarafından âdetâ mühür şeklinde vurulduğu görüşünün îtimada şâyan bulunmadığıdır.

Nübüvvet mühürüne dair güvenilir olmayan diğer bazı haberler:

Güvenilir olmayan mezkur rivâyetler sayesinde Hz. Peygamber'in iki kürek kemiği arasındaki bu bene yüklenen olağanüstülük, beraberinde başka gayri müteber rivâyetleri de tevli'd etmiştir. Bunların en dikkat çekenlerinden birisi Rasûlullah (s.a.)'in vefatının hemen akabinde geçtiği zikredilen şu haberdir: (Allah Rasûlü vefat ettikten sonra) onun (gerçekten) ölüp ölmediği konusunda şüpheyeye düşülmüş, görüş beyan edenlerden bazıları öldü derken, diğer bazıları da ölmediğini iddia etmiştir. Bunun üzerine Esmâ bt. Umeys elini Hz. Peygamber'in kürek kemikleri arasına sokmuş ve şöyle demiştir: "Allah Rasûlü vefat etmiştir. Zira iki kürek kemiği arasındaki mühür kaldırılmıştır".⁴³ Farklı değerlendirmeler bulunmakla birlikte Zehabi'nin yaptığı son tahlilde "zayıflığı (vehn) hakkında icmâ gerçekleşmiştir" dediği⁴⁴ Vâkidi'ye dayanan bu hadis için, İbn Kesir ve Şâmî şiddetli tenkitler yöneltmişlerdir⁴⁵. Aynı olayın Esmâ bt. Umeys'in yerinde Hz. Âişe'nin ismi zikredilerek geçtiği kayıtlara da rastlanmaktadır⁴⁶. Öyle görünüyor ki, sahîh hadislerde bildirildiği

43 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 208; Beyhakî, *Delâil*, VII, 219; İbn Kesir, *el-Bidâye*, V, 231; Münâvî, *Şerhu's-Şemâil*, I, 71; Ali el-Kârî, *Cem'u'l-vesâil*, I, 70; krş. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1102.

44 Zehabi, *Mizân*, III, 666.

45 Bk. İbn Kesir, *el-Bidâye*, V, 231; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, II, 73.

46 Bk. Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, II, 73. Şâmî, Hâkim'in *Târîh*'inde bulunduğu söylenen bu habere mezkur eserin yansını taramasına rağmen tesadüf edemediğini ve burada bulunmadığına kanaat getirdiğini ifade eder. Öte yandan Beyhakî'nin Esmâ bt. Umeys haberini hocası Hâkim'den aldığı görülmektedir. (bk. Beyhakî, *Delâil*, VII, 219). Muhtemelen Şâmî'nin sözünü ettiği rivâyette, Hz. Âişe'nin kızkardeşi Esmâ bt. Ebû Bekr ile yukarıdaki hadisin râvîsi ve aynı zamanda Allah Rasûlü'nün hanımı Meymüne'nin kızkardeşi olan Esmâ bt. Umeys karıştırılmış ve sahîh hadislerde Hz. Peygamber'in

şekliyle, Allah Rasûlü vefat ettikten sonra, Hz. Ömer'in öncülük ettiği onun (s.a.) ölmediği konusundaki iddialara gayet mâhirâne ve selim bir akulla cevap verip ashâbı yatıştıran Ebû Bekr'in (r.a.) getirdiği deliller⁴⁷ yeterli görülmeyle, bunu desteklemeye matuf yukarıdaki haberler formüle edilmiştir.

Yine bu bene yüklenen olağanüstülüğün neticesi olarak ortaya çıkan şu haber enteresandır: Sahâbî râvîsi Abdullah b. Ömer olarak gösterilen haberde o şöyle demiştir: "Allah Rasûlü'nün sırtındaki nübüvvet mührü ur gibi (misle'l-bündükati) bir et parçasıydı. Üzerinde "Muhammed Rasûlullah" yazılıydı."⁴⁸ Heysemî'nin (ö.807/1404) isabetle belirttiği gibi, bu rivâyet, Hz. Peygamber'in resmî devlet mektuplarını gönderirken mühürlemek için kullandığı ve üzerinde "Muhammed Rasûlullah" yazılı gümüş yüzük ile karıştırılmıştır⁴⁹. Çünkü hem Rasûlullah (s.a.)'in kürek kemikleri arasındaki ben hem de bu yüzük "hâtem" kelimesiyle adlandırılmaktadır. Fakat birincisine "hâtemü'n-nübüvve" ikincisine ise, "hâtemü'n-nebî" veya "hâtemü Rasûlillah" denilmektedir. Dikkat edilmediği takdirde bu tabirlerin birbirleriyle karışması mümkün olmaktadır. Birinci ifade Hz. Peygamber'in sırtındaki bene işaret olarak "peygamberlik mührü" anlamına gelirken, ikincisi Rasûlullah (s.a.)'in mektuplarda kullandığı mührü belirtmektedir⁵⁰. İbn Hacer, İbn Hibbân'ın bu rivâyeti sahih kabul ederek eserine almasına aldanılmaması gerektiğini, zira onun bu konuda yanlış olduğunu vurgular⁵¹. Nitekim sözkonusu rivâyetin, senesinde geçen Semerkand kadısı İshâk b. İbrâhim⁵² nedeniyle de makbul olmadığı ifade edilmiştir. İbn Hibbân, diğer cerh ve ta'dil imamlarının aksine, bu râvîyi sika kabul etmekle teferrüd etmiştir⁵³.

başı Âişe'nin kucağında olduğu halde vefat ettiği geçtiğinden (bk. Buhârî, *Megâzi* 83, V, 142) bu haberin onun tarafından kızkardeşi Esmâ'ya nakledildiği varsayılarak ikinci rivâyet Hz. Âişe'ye dayandırılmış olabilir. Tabi bu yorum, rivâyetin güvenilir olmadığını ortadan kaldırmaz.

- 47 Hz. Ebû Bekr'in Rasûlullah (s.a.)'in vefatıyla ilgili tartışmayı *Âl-i İmrân* (3), 144, âyetini delil getirerek nihayete erdiren konuşması için bk. Buhârî, *Cenâiz* 3; *Megâzi* 83, V, 143; İbn Mâce, *Cenâiz* 65, no: 1627).
- 48 İbn Belbân, *el-İhsân*, XIV, 210, no: 6302; İbn Manzûr, *Muhtasar*, II, 164 ("misle's-serakati" şeklinde); krş. Şuyûrî, *el-Hasâis* I, 150.)
- 49 İbn Belbân, *el-İhsân*, XIV, 211 (nâşirin dipnotu); Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, II, 65; Münâvî, *Şerhu'ş-Şemâil*, I, 72; Zürcânî, *Şerhu'l-Mevâhib*, I, 157; krş. Şibli, *Asr-ı Saadet*, III, 165; Yardım, *Peygamberimiz'in Şemâili*, s. 77-78.
- 50 Hz. Peygamberi'nin mühür olarak kullandığı yüzüğü hakkında bk. Ali el-Kâfî, *Cem'u'l-vesâil*, I, 168-183; Beycûrâ, *el-Mevâhib*, s. 70-74; Yardım, *Peygamberimiz'in Şemâili*, s. 139-147.
- 51 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 563; krş. Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, II, 72; Münâvî, *Şerhu'ş-Şemâil*, I, 72; Ali el-Kâfî, *Cem'u-vesâil*, I, 72.
- 52 Irâkî, *Zeyl 'alâ Mizân*, s. 31.
- 53 İbn Belbân, *el-İhsân*, XIV, 210 (nâşirin dipnotu); Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, II, 65.

Hız. Peygamber'in sırtındaki bu benin üzerinde, burada zikredilmeye gerek görülmeyen daha başka şeylerin yazılı olduğuna ilişkin asılsız bazı haberler de bulunmaktadır⁵⁴. Bu tür asılsız haberlerin ortaya çıkışını, nübüvvet mührü olarak isimlendirilen bu benin, Hız. Peygamber'in resmî devlet mektuplarını gönderirken mühürlemek için kullandığı gümüş yüzük ile sehven karıştırılmasının yanında, nübüvvet mührüne yüklenen olağanüstülük anlamının gereği olarak formüle edildiğini düşünmek de ihtimal dahilindedir. Zira, bu mantukla Rasûlullah (s.a.)'in peygamberliğine delil olarak sunulan bu benin kanıt değeri, üzerinde bunu destekleyen bazı yazıların bulunmasıyla bir kat daha artmaktadır.

Nübüvvet mührünün tabîî bir ben olarak algılanması:

Diğer taraftan, Doğu Arabistan'ın Teymu'r-Rebâb kabilesine mensup tabîb ve cerrâh Ebû Rimse et-Teymî'nin⁵⁵ müslüman olduktan sonra Hız. Peygamber'i görmeye gelmesi ve aralarında geçen konuşma, Allah Rasûlü'nün sırtındaki bu benin her insanda bulunabilecek normal bir ben şeklinde algılandığını göstermesi bakımından enteresandır. Muhtelif kaynaklarda kaydedilen bu hadise göre, Ebû Rimse et-Teymî Hız. Peygamber'den sırtındaki ura benzeyen yumru çıkıntıyı göstermesini istemiştir. Rasûlullah (s.a.) ne yapacağını sorunca, cerrâhî bir müdahaleyle onu kesip almak istediğini ifade etmiş, bunun üzerine Allah Rasûlü "sen tabîb değil refiksin, tabîb ise, onu yaratan Allah'tır" buyurarak bu teklifi reddetmiştir⁵⁶. Sözkonusu rivâyete yer veren bütün kaynaklarda⁵⁷ Hız. Peygamber'in, bu teklifi reddederken mezkur benin olağanüstülüğünü gösteren herhangi bir beyanda bulunmaması, bunun her insanda bulunabilecek normal bir ben olarak nitelendirilebileceğini gösteren önemli belgelerden biri sayılmalıdır. Ebû Rimse'nin teklifine benzer başka bir öneriyi, kendisini "Arapların en tabîbî" olarak tanıtan Benû Âmir kabilesine mensup bir adamın daha Hız. Peygamber'e yaptığı nakledilmektedir⁵⁸.

54 Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 563; Suyûtî, *el-Hasâis*, I, 150; Şâmî *Sübülü'l-hüdâ*, II, 72. İbn Hacer ve Şâmî bu haberlerin muteber olmadığını, gösterilen yerlerde açıkça ifade ederler.

55 Bk. İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ*, s. 170; Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtü'l-ümmem*, s. 127; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 803. Tirmizî, Ebû Rimse'nin isminin Habîb b. Hayyân veya Rifâ'a b. Yesribî olduğu bilgisini verir. (Tirmizî, *Edeb* 48, no: 2812).

56 Ahmed b. Hanbel, II, 227.

57 Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 328; Ahmed b. Hanbel, II, 227, 228; Ebû Dâvud, *Teraccül* 18, no: 4207; Beyhakî, *Delâil*, I, 265; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VI, 28; krş. Kettânî, *et-Terâtibu'l-idâriyye*, II, 218; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 803; Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 84.

58 Taberî, *Târih*, II, 297. Bu rivayetin devamında Hız. Peygamber'in gösterdiği bir mucize olarak, adama karşıdaki hurma dalını yanına çağırması söylenir. Adam istenileni yapmış ve hurma dalı yanına gelip tekrar yerine dönmüştür.

Nübüvvet mihri'nin doğuştan olduğunu ifade eden rivâyetler:

Hız. Peygamber'in sırtındaki bu benin, yukarıda zikredilen rivâyetlerde geçtiği şekilde, doğumundan sonraki bir zaman diliminde vurulduğunu beyan eden haberlerin aksine, bunun doğuştan olduğunu gösteren diğer bazı rivâyetler de vardır. Sözelimi kaynaklarda senedi Hişâm b. Urve-Babası-Âişe (r.ah) şeklinde aynı olup Hişâm'dan sonraki râvîlerin bazı kaynaklarda değiştiği bir rivâyete göre, Mekke'de ticaretle işigal eden bir yahûdî, Rasûlullah (s.a.)'in doğduğu gece Kureyş'ten bir topluluğun yanına gelerek, bu gece sizlerden birisinin çocuğu doğdu mu, şeklinde bir soru yöneltmiş. Topluluk, bilmediklerini söyleyince yahûdî, yemin ederek, bu gece bu ümmetin nebîsi son peygamber Ahmed'in doğduğunu ve iki omuzu arasında peygamberlik alâmeti olan etrafı tüylü bir benin bulunduğunu söylemiş. Kureyşliler evlerine dağılıp durumu tetkik edince, Abdullah'ın bir erkek çocuğunun dünyaya geldiğini ve ismini Muhammed koyduklarını öğrenmişler. Bu olay yahûdiye bildirilmiş. Onun isteği üzerine çocuk yahûdiye gösterilmiş. Yahûdî, çocuğun sırtındaki beni görür görmez bayılmış. Ayıldığında kendisine, niçin bayıldığı sorulunca, şöyle cevap vermiş: "Artık İsrâilîğullarından peygamberlik gitti, ellerinden kitap çıktı. Bu peygamberin, yahûdîleri mahvedeceği ve hahamlarına galebe çalacağı ilâhî takdirde verilmiş bir hükümdür. Araplar nübüvvetin kendilerine geçmesiyle kurtuluşa erdiler"⁵⁹.

Bu rivâyet hakkında Zehebî, Hâkim'in bu hadisi "sahîh" olarak nitelendirmesine iştirak etmezken⁶⁰ İbn Hacer "hasen" demiştir⁶¹. Buhârî, Hâkim'in senedinde ismi geçen Ebû Gassân Muhammed b. Yahyâ el-Kinânî'den Mâlik ve Zühli yoluyla hadis nakletmiştir. es-Süleymânî ise, Ebû Gassân'ın hadisinin münker olduğunu söyler⁶². Ayrıca Ebû Gassân'ın kendisinden bu hadisi aldığı babası Yahya b. Ali el-Kinânî mechûl bir râvidir⁶³.

Diğer taraftan İbn Sa'd'ın, Hişâm b. Urve'den sonra farklı bir senedle naklettiği bu hadiste⁶⁴ İbn Sa'd'ın kendisinden bu hadisi rivâyet ettiği Ali b. Muhammed b. Abdullah tarihçi olup bazılarınca hadis rivâyetinde zayıf görülmele birlikte Yahya b. Ma'ın onu sika kabul eder.⁶⁵ Bu senedde ismi geçen diğer bir râvî Ebû Ubeyde b. Abdullah ise mechûl olup hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁶⁶

59 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 601-602; Beyhakî, *Delâil*, I, 108-109; İbn Manzûr, *Muhtasar*, II, 47-48; Suyûtî, *el-Hasâis*, I, 123-124.

60 Zehebî, *Telhisu'l-Müstedrek*, II, 602.

61 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 583.

62 Zehebî, *Mizân*, IV, 62.

63 Şiblî, *Asr-ı Saadet*, III, 176.

64 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 129.

65 Zehebî, *Mizân*, III, 153.

Önceki kitap ehlinde nübüvvet mührüne ilişkin gelen bilgiler:

Çalışmanın başında zikredilen, Hz. Peygamber'in önceki kitap ehli tarafından sırtındaki bir ben vasıtasıyla tanınacağına ilişkin birinci maddede belirtilen husus, anılan benin "nübüvvet mührü" ismini almasına önemli bir katkı sağlamış olmalıdır. Nitekim kitap ehlinin Hz. Peygamber'i tanımaya yarayacak bir özellik olarak, onun iki kürek kemikleri arasındaki bu benden haberdâr olduğu, kaynaklarda zikredilmektedir⁶⁷.

Bu konudaki en meşhur haber, sahâbeden Selmân-ı Fârisî'nin (r.a.) hayat hikâyesini ve müslüman oluşunu anlatan rivâyetlerdir. İran'ın İsfahan şehrindeki Cey isimli bir köyde oturan ve Zerdüşî dinine müntesip Selmân-ı Fârisî, İsfahan'da bulunan bir papaz vesilesiyle Hristiyanlık ile tanışır ve bu dini kabul eder. Bu papazın öleceği sıra kendisine yaptığı tavsiye ile Musul'daki başka bir râhibin yanına gider. Mezkur râhibin tavsiyesi üzerine onun ölümünden sonra Nusaybin'e, diğer bir râhibin yanına gelir ve nihâyet onun da ölümünü müteakip yine aynı tavsiye ile Ammûriye'ye varır. Ammûriye'de bir süre hizmetinde bulunup bilgisinden hayli istifade ettiği râhibin de ölüm vakti yaklaşınca o, Selmân'a, artık Arapların bölgesinde İbrâhîm peygamberin dini üzere gönderilecek son nebînin gelmesinin çok yaklaştığını ve onun peygamber olduktan sonra doğduğu topraklardan hurmalık bir bölgeye (Medîne) hicret edeceğini haber verir. Râhib, bu peygamberin özellikleri olarak hediye kabul edip sadaka olarak verilen şeyleri yememesinden ve iki kürek kemiği arasında bulunan "nübüvvet mührü"nden tanınabileceğini Selmân-ı Fârisî'ye bildirir. Daha sonra Selmân-ı Fârisî, kendisini Arabistan'a götürmek üzere anlaştığı bir Arap tâcir tarafından aldatılarak, Şam'la Medîne arasındaki ticaret kervanlarının güzergâhı olan yahûdîlerin meskûn bulunduğu Vâdi'l-kurâ'daki bir yahûdîye köle olarak satılmıştır. Selmân bir iş nedeniyle Medîne'ye geldiği esnada Hz. Peygamber'in de oraya hicret ettiğini öğrenmiş ve râhipden aldığı bilgileri Allah Resûlü'nde sınavarak doğruluğunu gördükten sonra müslüman olmuştur⁶⁸.

66 Ömerî, *es-Sîra*, I, 101.

67 Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 561; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIII, 161; Ali el-Kârî, *Şerhu'ş-Şifâ*, I, 739.

68 İbn İshâk, *Sîra*, s. 68-69; Ahmed b. Hanbel, V, 441-444 (Ahmed b. Hanbel'in bu rivâyeti İbn İshâk'a dayanır. O, İbn İshâk'dan Megâzî konusunda hadis yazılabileceği kanaatindedir, bk. Beyhakî, *Delâil*, I, 37). Selmân'ın müslüman olmasıyla ilgili olup da içinde nübüvvet mühründen bahsedilen diğer rivâyetler için bk. İbn Hişâm, *es-Sîra*, I, 175, 177; Ahmed b. Hanbel, V, 354, 438 (Sadece Hz. Peygamber'le tanışıp ondaki alâmetleri sınavdığı kısım); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VIII, 453-454; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 602,604; Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 343, 345; Beyhakî, *Delâil*, II, 89,91, 95, 97; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* (es-Sîra), ss. 99,101.

Yine önceki kitap ehlinin Hz. Peygamber'in sırtındaki bu benden haberdâr olduğunu gösteren diğerk bir belge, Allah Rasûlü'nün Rûm Kayser'ine, İslâm'a davet etmek için bir mektupla beraber gönderdiği elçisine karşılık olarak Kayser'in gönderdiği elçinin sözleridir. Buna göre, Kayser elçisine, Hz. Peygamber'in yanına varınca sırtında bir alem olup olmadığına bakmasını söylemiştir. Kayser'in elçisi denileni yerine getirerek Rasûlullah (s.a.)'in sırtındaki bu beni görmüştür⁶⁹.

Bunlara ilave olarak sened ve metin açısından pek çok zaafı bulunan başka haberlerde de benzer bilgilere rastlanılmaktadır. Meselâ, Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in, arkadaşı Necrân piskoposu (üskuf) ile Kâbe'nin yanındaki Hıcr'da otururken yanlarına o sırada küçük bir çocuk olan Muhammed (s.a.)'in gelmesi üzerine, piskopos onun gözlerine, sırtına ve ayaklarına bakıp Abdülmuttalib'e son peygamberin o olacağını söylemesi bu tür haberlerdendir⁷⁰. Yine Kâbe'yi yıkmaya gelen Yemen kralı Ebrehe'den sonra oraya kral olan Seyf b. Zî Yezen'i, Kureyş'in önde gelen kişilerinden oluşan bir heyetle birlikte tebrik etmeye giden Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'e Seyf b. Zî Yezen'in söylediği sözler benzer örneklerdendir. O, Abdülmuttalib'e şöyle demiştir: "Tihâme (Mekke) bölgesinde bir çocuk doğacak, alâmet olarak iki kürek kemiği arasında bir ben bulunacak"⁷¹. Ayrıca Haniflerden Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in yahûdî ve huristyanlardan öğrenerek Rasûlullah (s.a.)'in sırtındaki benden söz etmesi,⁷² Hevâzin kâhininin,⁷³ Hz. Peygamber'i süt annesi Halîme'nin elinden almaya çalışan Habeş huristyanlarının,⁷⁴ Medîne'ye dayılarını ziyarete geldiğinde sırtına bakan yahûdîlerin,⁷⁵ ilk Şam seferinde karşılaştığı nakledilen râhib Bahîrâ'nın⁷⁶ anılan beni Rasûlullah (s.a.)'in kürek kemikleri arasında teşhis etmeleri, kadîm semâvî dinlerin sâliklerinin bu konuda bilgisi olduğunu gösteren diğerk haberlerdir.

Hz. Peygamber'in kürek kemikleri arasındaki bu bene, Kitâb-ı Mukaddes'in İşaya kitabından delil getiren Ali b. Rabben et-Taberî'nin (ö.265/878) verdiği bil-

69 bk. Ahmed, b. Hanbel, IV, 74-75 (Bu rivâyet Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'ın Müsned'e yaptığı ziyâdelerdendir); krş. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1102.

70 Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 207; Suyûtî, *el-Hasâis*, I, 202.

71 Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 117; Beyhakî, *Delâil*, II, 12; Suyûtî, *el-Hasâis*, I, 203.

72 Mâverdi, *A'lâm*, s. 238; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 65.

73 Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 201;krş. Köksal, *İslâm Târihi (Mekke Devri)*, II, 36.

74 Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 200; krş Köksal, *İslâm Târihi (Mekke Devri)*, II, 50.

75 Ebu Nuaym, *Delâil*, I, 204; Suyûtî, *el-Hasâis*, I, 196; krş. Köksal, *İslâm Târihi (Mekke Devri)*, I, 50.

76 İbn İshâk, *Sıra*, s. 55; İbn S'ad, *et-Tabakât*, I, 123; Taberî, *Târih*, II, 277; Bu rivâyetin pek çok hadis siyer ve delâil eserinde zikredilen diğerk bütün kaynakları için bk. Ahatlı, *Muhaddislerle Göre Peygamberlik Delilleri*, s. 108, 113.

giler, yukarıdaki haberleri teyit etmesi açısından önem arz etmektedir. Zira, bilindiği kadarıyla Ali b. Rabben, önce iyi bir huristiyen din bilgini olup ihtidâ ederek müslüman olan ve Hz. Peygamber'in Kitâb-ı Mukaddes'de haber verildiğine dair kendince tespit ettiği delilleri bir araya getirip bir kitap yazan ilk müelliflerdendir. Ali b. Rabben'in *ed-Dîn ve'd-devle fî isbâti nübüvveti'n-nebî Muhammed* adlı bu eseri konuyla ilgili günümüze ulaşan ilk çalışma olma özelliğini hâlâ devam ettirmektedir. Onun açtığı bu yoldan devam eden pek çok müellif mezkur konuyla ilgili eserler kaleme alarak azımsanmayacak bir "beşârât" literatürünün oluşmasına zemin hazırlamışlardır.

Ali b. Rabben, İşaya kitabının beşinci faslında şöyle bir ifadenin yer aldığını söyler: "Bize bir çocuk doğdu. Bize bir oğul bahşedildi. Sultanlığı onun kürek kemikleri üzerindedir." Bunun manası, nübüvvet onun kürek kemikleri/omuzları üzerindedir, demektir. Nitekim Markos'un tefsir ettiği Süryânice kitaplarda böyledir. Oysa (Kitâb-ı Mukaddes'in) İbrânice (nüshaların)da "Kürek kemiği üzerinde nübüvvet alâmeti vardır" şeklindedir. O, müslümanların "nübüvvet mührü" (hâtemü'n-nübüvve) diye isimlendirdikleri şeydir. İşte bu, Nebî (s.a.)'in niteliklerine bir açıklama ve onun sûretine ve (tanınmasını sağlayan) nişanlarına bir işarettir"⁷⁷.

Gerçekten elde mevcut genel kabul görmüş Kitâb-ı Mukaddes'in güncelleştirilmiş Türkçe tercümesinde, Ali b. Rabben'in Süryânice nüshasına atfen söylediği ifadelerin hemen hemen aynen yer alması dikkat çekicidir: "Çünkü bize bir çocuk doğdu, bize bir oğul verildi; ve reislik onun omuzu üzerinde olacak, ve onun adı: Acîp Öğütçü, Kadir Allah, Ebediyet Babası, Selâmet Reisi çağırılacaktır"⁷⁸. Ali b. Rabben'in işaret ettiği, ibaresi gayet açık bir şekilde Hz. Peygamber'in sırtındaki nübüvvet mührünü gösteren İbrânice nüsha bir tarafa, Süryânice nüshadan da bunu destekleyen işaretler çıkarmak mümkün gözükmektedir. Şöyle ki:

"Sultanlığı onun kürek kemikleri/omuzları üzerindedir" ifadesi ilk anda mecâzî/sembolik bir anlam çağrıştıran bir ifadedir. Nitekim, Türkçede de bir kimse-nin herhangi bir işi yapmayı kabullenmesi anlamında "iş omuzlarına aldı/yüklendi" deyimini kullanılır. Öte yandan "sâhibu's-sultân" terkibi Hz. Peygamber'in isimlerini

77 Ali b. Rabben, *ed-Dîn ve'd-devle*, s. 146-147; krş. Ebû Hâtim er-Râzi, *A'lâm*, s. 197; Cisrî, *Risâle-i Hamidiyye*, s. 77.

78 İşaya 9/6 (İstanbul 1985). Bu baskıdan tam yüz yıl önce basılmış eski bir Osmanlıca tercümede ifade şöyledir: "Zira bize bir çocuk doğdu, bize bir oğul verildi ve ve riyâset onun omuzunda olacak ve ona Acib Müşîr, Allah el-Kâdir, Ebedî Peder, Selâmet Reisi tesmiye olunacaktır (İstanbul 1885).

sayan eserlerde "nübüvvet sahibi" olarak açıklanmıştır⁷⁹. Bu durumda cümlenin mecâzî anlamının, nübüvvet görevini üstlendi şeklinde anlaşılması mümkündür. Zaten son asırlarda mütedâvil Arapça⁸⁰, Osmanlıca ve Türkçe Kitâb-ı Mukaddes tercümelerinde "reislik onun omuzu üzerinde olacak" ifadesinin geçmesi bu manayı gösterir. Zira Hz. İsâ'ya kadar yahûdîlikte peygamberler hem dînî hem de dünyevî otoriteyi temsil eden "kral peygamber" olarak kabul edilmiştir.

Diğer taraftan ilgili kaynaklarda Hz. Peygamber'in sırtındaki benin varlığı, sadece ona ait bir özellik olarak (hasâis), omuzlarına peygamberlik görevinin yüklen-
diğinin somut bir göstergesi şeklinde, hem sembolik hem de gerçek anlamda izah edilmiştir. Nitekim ehl-i kitaptan aldığı bilgilerle tanınan Vehb b. Münebbih'den (ö.114/732) gelen mürsel bir haberde o şöyle demiştir: "Allah sağ elinde nübüvvet nişanı/beni bulunmayan hiç bir peygamber göndermemiştir. Bizim nebimiz Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem bunun istisnâsıdır. Zira onun nübüvvet beni iki kürek kemiği arasındadır."⁸¹

Her ne kadar hıristiyan din bilginleri bu ifadede kastedilenin Hz. İsâ olduğunu, İşaya 9/6 cümlesiyle irtibatlı görülen Kitâb-ı Mukaddes'in diğer bölümlerine yaptıkları referanslarla açıklamaya çalışsalar da,⁸² bu izahların itiraz götürmez birer gerçek olduğunu söylemek hayli zordur. Şu sebeple ki, Hz. İsâ, İsrâiloğullarının önceki peygamberlerinde görüldüğü gibi, dünyevî saltanatı üstlenen bir peygamber hiç bir zaman olmamıştır. Dolayısıyla "reislik onun omuzu üzerinde olacak" ifade-
sine delil olarak getirilen "İsa yanlarına geldi, ve onlara söyleyip dedi: Gökte ve yeryüzünde bütün hâkimiyet bana verildi"⁸³ cümlesi ile "Çünkü bütün düşmanları kendi ayakları altına koyuncaya kadar, onun saltanat sürmesi lazımdır"⁸⁴ cümlelerini Hz. İsâ'nın hayatını anlatan dört İncil de doğrulamamaktadır. Zira bu İncillerde anlatıldığına göre Hz. İsâ, bırakın yeryüzünün bütün hâkimiyetini ele geçirmeyi, kendi hayatını dahi kurtaramamış ve çarmlı gerilmek suretiyle öldürülmüştür. Yine bu İncillerin anlattığına itibar edilirse, bu kutsî peygamberin, hayatının hiç bir devresinde böyle bir saltanat sürmediği görülür. Oysa Hz. Muhammed uhrevî ve

79 Bk. Nebhânî, *Fezâil-i Muhammediyye*, s. 29.

80 "ve tekûnü'r-riyâsetü 'alâ ketfihî" şeklinde, bk. İşaya 9/6 (Dâru'l-kitâbi'l-mukaddes fi'ş-şarki'l-
evsat, baskı yeri yok, 1992)

81 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 577.

82 Bk. Luka 2/11; Yuhanna 3/16; Matta 28/18; Korintoslulara I. Mektup 15/25; Hâkimler 13/18; Tirusa 2/13; Efesoslulara II. Mektup 2/14 (*Kitâb-ı Mukaddes*, İstanbul 1885, s. 789, dipnotlar).

83 Matta 28/18.

84 Korintoslulara I. mektup 15/25.

dünyevî hükümranlığı bünyesinde toplayan bir peygamber olmuştur ve bu ifade Hz. İsa'dan çok ona (s.a.) uymaktadır.

Öte yandan "Acip Öğütçü" ifadesi, dini tebliğ vazifesini en iyi şekilde yerine getirdiklerinden her iki peygamber için de kullanılabilir. "Kadîr Allah" ve "Ebediyet Babası" ifadeleri ilk anda anlaşılması zor muğlak iki nitelemedir. "Kadîr" kelimesinin Hz. Peygamber'in isimlerinden olması mânîdardır⁸⁵. Muhtemelen aslı "Kadîrullâh", yani Allah'ın kadîri anlamına gelen bu isim tamlaması, sonraları hıristiyan akidesine hakim olan teslis doktrini sayesinde bu şekli almış olabilir. Keza "Ebediyet Babası" için de aynı mülâhazalar ileri sürülebilir. Çünkü Tevrât'ta Allah, müşfik bir yaratıcı ve hâmi oluşu sebebiyle Baba olarak zikredilmişken, hıristiyanlar bu ismi kötüye kullanmışlardır.⁸⁶ "Selâmet Reisi" ifadesinin ise, Hz. Muhammed'e tam olarak uyduğunu söylemek abartılı bir görüş olmasa gerektir. Zira, silm, selâm, selâmet ve İslâm hepsi aynı kökten türemiş olup Hz. Peygamber'in getirdiği son dinin adlarıdır. Bu son dört isimle ilgili burada yapılan yorumlar, konuyu direkt ilgilendirmemesi nedeniyle, derinlemesine yapılan bir araştırmanın sonucu değildir. Bu konuda, Dinler Târîhi sahasında çalışan bilim adamlarının, daha geniş çaplı araştırmalarla mevzuyu inceleyip değerlendirmeleri, meselenin aydınlanmasına büyük katkı sağlayacaktır.

SONUÇ

Tüm bu anlatılanların ışığında bu çalışmada varılan sonuçlar hakkında şunlar söylenebilir: Hz. Peygamber'in iki kürek kemiği arasında, görgü şahitlerinin algılama ve anlatma kapasitesine göre değişik şekillerde tasvir ettikleri bir et parçası veya irice bir benin olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Bu ben, kaynaklarda genellikle peygamberlik mührü anlamına gelen "hâtemü'n-nübüvve" diye isimlendirilmiştir. Bu tabirin ne ifade ettiği hususu beraberinde farklı anlamaları ve anlamlandırmaları tevlihd etmiştir. Selmân-ı Fârisî'nin hayat hikayesinden bâriz bir şekilde ortaya çıktığı üzere, önceki kitap ehlinin Hz. Peygamber'in sırtındaki bu benden haberdâr oldukları anlaşılmalıdır. Selmân-ı Fârisî'nin, Allah Rasûlü Medîne'ye hicret eder etmez, hemen onun yanına gelip müslüman olmasından hareketle, nübüvvet mührüne ilişkin bilginin Medîne döneminin başından itibaren yaygınlaştığı söylenebilir.

Öyle anlaşılıyor ki, zaman içerisinde bu bene mucizevî bazı anlamlar yüklenmiş ve Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat eden kanıtlar arasında, bu yönü ağır basan bir

85 Bk. Nebhânî, *Fezâil-i Muhammediyye*, s. 30. Bu isim Allah için kullanıldığında "Kadîr"; Hz. Peygamber için kullanıldığında ise "Kadîr" şeklindedir. Bu yüzden Nebhânî bunu Allah Rasûlü'nün ismi olarak "Abdülkâdir" şeklinde vermiştir.

86 Dâvud, *Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed*, s. 20-21.

manada sayılmıştır. Dolayısıyla sözkonusu olağanüstülük anlayışının bir uzantısı olarak, bu benin doğuştan olmadığı ve fakat genellikle şerhu's-sadr rivâyetleriyle irtibatlandırılarak sonraki bir dönemde melek tarafından âdetâ bir mühür şeklinde vurulduğu kabul edilmiştir. Halbuki bu iddiaya delil olarak getirilen rivâyetler tahlil edildiğinde, bunların hem sened hem de metin açısından pek çok zaafının bulunduğu ve îtimâda şâyan olmadıkları görülmektedir. Aynı şekilde bu benin doğuştan olduğunu gösteren rivâyetler de sahih olarak nitelendirilemez. Ancak konuyla ilgili bütün sahih rivâyetlerde, bu benin olağanüstülüğünü gösteren Hz. Peygamber'in ağzından bir ifadenin bulunmaması, mezkur benin doğuştan gelen tabiî bir fizyonomik durum olduğu kanaatini haklı çıkarmaktadır. Nitekim bu konuya dair sahih rivâyetler, sadece nübüvvet mühürünün çeşitli tasvirlerini içermektedir. Ayrıca Ebû Rımse et-Temîmî hadisi de bunun tabiî bir ben şeklinde algılandığını destekler mahiyettedir.

Diğer taraftan, Hz. Peygamber'in sırtındaki bu ben, bir yönüyle onun peygamberliğini ispat eden delillerden sayılabilir. Bu cihet, kitap ehlinin sözkonusu ben hakkında bilgisinin olması yönüdür. Onlara, ileride gönderilecek son peygamberin fizik sûretinden bahsedilirken, onu tanımaya yarayacak ayırıcı bir özellik olarak, iki kürek kemiği arasında irice bir benin olacağı bildirilmiştir. Zira bu tür bir ben insanlar arasında çok sık görülmez. Dolayısıyla bu benin, Hz. Peygamber hakkında mümeyyiz bir vasf olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, sırtında bu ben bulunmayan birisi, asla geleceği bildirilen son peygamber değildir. Ancak çok nadir de olsa, sıradan herhangi bir insanda Hz. Peygamber'de bulunan bu bene benzer bir ben bulunabilir. Fakat sadece bu ben, o insanın peygamberliği için yeterli bir kanıt değildir. Netice itibariyle, "nübüvvet mühürü" kavramının içinin, yukarıda uzunca değerlendirilmeye çalışılan olağanüstülük anlayışıyla izah edilen rivayetlerle değil; önceki kitap ehline geleceği bildirilen son peygamberin, fizik sûretinde tanınmasını sağlayacak tabiî bir ben şeklinde doldurulmasının daha doğru bir yaklaşım olacağı söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahatlı, Erdinç, *Muhaddislere Göre Peygamberlik Delilleri (Delâilü'n-nübüvve)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999.
Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, I-VI, İstanbul 1402/1982.

- Ali b. Rabben et-Taberî, *cd-Dîn ve 'd-devle fi isbâti nübüvveti'n-nebiyyi Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem* (nşr. Âdil Nüveyhid), Beyrut 1402/1982.
- Ali el-Kârî, Nüreddîn Ali b. Muhammed, *Şerhu's-Şifâ li'l-Kâdî 'Tyâd*, I-II, Beyrût ts.
- , *Cem'u'l-vesâil fi şerhi's-Şemâil*, I-II, Karaçi ts.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 1987.
- , *Sünen-i Dârimî (Tercüme, Şerh ve Tahkik)*, I-VI, İstanbul 1994.
- Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XX, Mısır 1392/1972.
- Beycûrî, İbrâhîm, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye 'ale's-Şemâilî'l-Muhammediyye*, İstanbul ts.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sāhibi's-şeria* (nşr. Abdülmü'tî Kal'acî), I-VII, Beyrût 1405/1985.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî (el-Câmi'u's-sahîh)*, I-VIII, İstanbul 1401/1981.
- Cisrî, Hüseyin, *Risâle-i Hamîdiyye* (trc. Manastırlı İsmâil Hakkı, sadeleştiren: Ahmet Gül), İstanbul 1980.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân, *Sünenü'd-Dârimî*, I-II, İstanbul 1401/1981.
- Dâvud, Abdulahad, *Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed* (trc. Nusret Çam), İzmir 1988.
- Ebu'l-Kâsım el-İsbahânî, İsmâil b. Muhammed, *Delâilü'n-nübüvve* (nşr. Müsâid b. Süleymân er-Râşid el-Hamîd), I-IV, Riyad 1412.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, I-V, İstanbul 1401/1981.
- Ebû Hâtim er-Râzî, *A'lâmü'n-nübüvve* (nşr. Salâh es-Sâvî-Gulâm Rudâ Âvânî), Tahran 1977.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve* (nşr. Muhammed Ravvâs Kal'acî-Abdülber Abbâs), Halep 1390/1970 (I. cilt)-1392/1972 (II. cilt).
- Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara 1999.
- Hâkim, Ebû Abdullah en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn* (nşr. Yûsuf Abdurrahmân el-Mer'aşlî), I-IV, Beyrût ts.
- Hamîdullah, Muhammad, *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)* (çev. Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1411/1990.
- Heysemî, Nüreddîn Ali b. Ebû Bekr, *Mecma'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*, I-X, Beyrût 1402/1982.
- , *Keşfü'l-estâr 'an zevâidi'l-Bezzâr 'ale'l-kütübî's-sitte* (nşr. Habîburrahmân

- el-A'zamî), I-III, Beyrût 1404/1984.
- Irâkî, Ebü'l-Fadl Zcynüddîn b. Abdürrahîm b. Hasen, *Zeyl 'alâ Mizânî'l-i'ticâd* (nşr. Subhî es-Sâmerrâî), Beyrut 1407/1987.
- İbn Belbân, Alâaddîn Ali el-Fârisî, *el-İhsân fî takrîbî Sahîhi İbn Hibbân* (nşr. Şuayb el-Arnaût), I-XVIII, Beyrût 1412/1991.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah, *el-Musannef fi'l-châdis ve'l-âsâr* (nşr. Saîd el-Lehhâm), I-XI, Beyrût 1409/1989.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râzî, *Kitâbü'l-cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrût 1371/1952.
- İbn Ebû Usaybia, 'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etabbâ (nşr. Nizar Rıza), Beyrut 1965.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bişerhi Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz), I-XIII, Beyrût ts.
- , *Lisânü'l-mizân*, I-VII, Kâhire ts.
- , *Takrîbü't-Tehzîb* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), I-II, Beyrût 1395/1975.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed, *Kitâbü's-sikât*, I-IX, Haydarâbad 1401/1981.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Sîratü'n-nebeviyye* (nşr. Mustafâ es-Sekkâ-İbrâhîm el-Ebyârî-Abdülhafîz Şelebî), I-IV, Beyrût 1410/1990.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *Sîratü İbn İshâk el-müsemmâ bi kitâbi'l-mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzî* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Konya 1401/1981.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Ahmed Abdülvehhâb Füteyh), I-XIV, Kâhire 1413/1992.
- , *es-Sîratü'n-nebeviyye* (nşr. Ahmed Abdüşşâfi), I-II, Beyrût ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), İstanbul 1401/1981.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Muhtasarü Târîhi Dimeşk l'ibn-i 'Asâkir* (nşr. Ravhiyye en-Nahhâs-Rıyâd Abdülhamîd Murâd-Muhammed Mutî' el-Hâfiz), I-XXIX, Dimeşk 1404/1984.
- İbn Mende, Muhammed b. İshâk b. Yahyâ, *Kitâbü'l-îmân* (nşr. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî), I-II, Beyrût 1406/1985.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Mcnî', *et-Tabakâti'l-kübrâ* (nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ), I-IX, Beyrût 1410/1990.
- İbn Seyyidinnâs, Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed, 'Uyûnü'l-cser fî finûni'l-meğâzî ve's-şemâil ve's-siyer, I-II, Beyrût ts.

- Kâdî 'Iyâd, Ebu'l-Fadl el-Yahsûbî, *çş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*, I-II, Beyrût 1409/1988.
- Kastalânî, Ahmed b. Muhammed, *el-Mevâhibü'l-İcdünniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye* (nşr. Sâlih Ahmed çş-Şâmî), I-IV, Beyrût 1412/1991.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay, *et-Terâtibu'l-idâriyye*, Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar (Kaynakların tespiti ve ilâvelerle trc. Ahmet Özel), I-III, İstanbul 1990.
- Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil)*, İstanbul 1985.
- Kitab-ı Mukaddes, Yani Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd*, İstanbul 1885 (Boyacıyan Agop Matbaası).
- Köksal, Mustafa Âsım, *İslam Tarihi (Mekke Devri)*, I-VII, İstanbul 1987
- Mâverdí, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *A'lâmü'n-nübüvve* (nşr. Muhammed el-Mu'tasımbillâh el-Bağdâdî), Beyrût 1407/1987.
- Münâvî, Abdürraûf, *Şerhu's-Şemâil*, Karaçi ts. (Ali el-Kârî'nin Cem'u'l-vesâil fi şerhi's-Şemâil'inin kenarında).
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-V, İstanbul ts.
- Nebhânî, Yusuf b. İsmâil, *Fezâil-i Muhammediyye*, Hz. Muhammed'in Faziletleri (trc. Fethi Güngör), İstanbul 1996.
- Nesâî, Ahmed b. Ali, *Sünenü'n-Nesâî*, I-VIII, İstanbul 1401/1981.
- Nevevî, Muhyiddîn Yahyâ b. Şerefüddîn, *Sahîh-i Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, I-XVIII, Beyrut 1392/1972.
- Ömerî, Ekrem Dıyâ', *es-Sîratü'n-nebeviyye es-sahîha*, I-II, Medîne 1412/1992.
- Sâid el-Endelusî, *Tabakâtü'l-ümem* (nşr. Hayeh Bualvân), Beyrût 1985.
- Sâ'âtî, Ahmed Abdurrahmân el-Bennâ, *Minhatü'l-ma'bûd fi tertîbi Müsnedi't-Tayâlisî Ebî Dâvud*, I-II, Beyrût 1400.
- Siddîk b. Hasen Han, Ebu't-Tayyib, *es-Sîrâcü'l-vehhâc min keşfi metâlibi Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc* (nşr. Abdürttevvâb Heykel), Devha/Katar 1995.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *el-Hasâisu'l-kübrâ ev kifâyetü't-tâlibi'l-lebîb fi hasâisi'l-habîb* (nşr. Muhammed Halil Herrâs), I-III, Mısır 1387/1967.
- Süheylî, Abdurrahmân, *er-Ravdu'l-ünûf fi şerhi's-Sîrati'n-nebeviyye l'ibni Hişâm* (nşr. Abdurrahmân el-Vekîl), I-VII, Kâhire 1387/1967.
- Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, *Sübûlü'l-hüdâ ve'r-raşâd fi sîrati hayri'l-'ibâd* (nşr. Mustafa Abdülvâhid), I-VIII, Kâhire 1410/1990.
- Şiblî, Mevlânâ, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)* (trc. Ömer Rıza Doğrul), I-V, İstanbul 1978.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk* (nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), I-X, Kâhire ts.
- Tayâlisî, Ebû Dâvud Süleymân b. Dâvud, *Müsnedü't-Tayâlisî*, Haydarâbâd 1321.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, I-V, İstanbul 1401/1981.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Amr, *Kitâbu'd-du'afâi'l-kebîr* (nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî), I-IV, Beyrût 1404/1984.
- Yardı, Ali, *Peygamberimiz'in Şemâilî*, İstanbul 1997.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl* (nşr. Ali Muhammed el-Becâvî), I-IV, Beyrût ts.
- , *el-Muğnî fi'd-du'afâ* (nşr. Nûreddîn 'İtr), I-II, Haleb 1391/1971.
- , *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm (es-Sîratü'n-nebeviyye)* cildi (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmurî), Beyrût 1409/1989.
- , *Telhîsu'l-Müstedrek* (nşr. Yûsuf Abdurrahmân el-Mer'aşlî), I-IV, Beyrût ts (Hâkim'in *el-Müstedrek*'iyle birlikte).
- Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî, *Şerhu'l-'allâme ez-Zürkânî 'ale'l-Mevâhibi'l-ledünniyye li'l-Kastalânî*, I-VIII, Beyrût 1393/1983.